

"מזבל לזהב"

תוכנית התערבות מטראומה לצמיחה בחווה החינוכית-טיפולית

שבקיבוץ יד מרדכי

אסתר רוזנבלום, משה הררי, נועה מצרי, לאה שלף

אתי רוזנבלום - החווה החינוכית-טיפולית, קיבוץ יד מרדכי. ettiroz5@gmail.com
משה הררי - החווה החינוכית-טיפולית, קיבוץ יד מרדכי. hziv@y-m.co.il
נועה מצרי - החווה החינוכית-טיפולית, קיבוץ יד מרדכי. noamatzri7@gmail.com
ד"ר לאה שלף - בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית ספיר. lshelif4@gmail.com

קצרה הפסיים וסוף המצפה יש מקום פחוק. מקום בלי צאטה¹

תקציר

למציאות של איום ביטחוני מתמשך ביישובי עוטף עזה ישנן השלכות על הבריאות הנפשית של תושבי האזור. המאמר מתמקד בילדי הגיל הרך ובית הספר ומציג את תוכנית ההתערבות "מזבל לזהב", שפותחה על ידי עובד סוציאלי בכיר במסגרת הייחודית של החווה החינוכית-טיפולית שבקיבוץ יד מרדכי ועוסקת במעבר מטראומה לצמיחה. מבנה החווה מדמה הן מרחב מציאותי והן מרחב משחקי של גינה ביתית גדולה, עם שטחי עבודה ומבנים המאפשרים מפגשים במרחב הציבורי ובמרחב האישי הנפשי. הפעילות במרחב נעשית בתיווך סטודנטים לעבודה סוציאלית מבית הספר לעבודה סוציאלית של המכללה האקדמית ספיר, בנוסף לליווי של בני השירות הלאומי המפעילים את החווה. המרחב המשחקי המתקיים בחווה באמצעות הטיפול בבעלי החיים ובצמחים מאפשר משחק סמלי, לעיתים לא מילולי בשל גילם הצעיר של הילדים, המסייע לעיבוד חוויות ולקיומה של צמיחה פוסט-טראומטית. שיטת העבודה בחווה תוצג באמצעות דוגמאות מתוך מחקר מלווה של אחת הסטודנטיות לעבודה סוציאלית שהוכשרו בחווה, אשר נערך על פי המסורת האיכותנית והתבסס על עקרונות הפנומנולוגיה. במהלך המחקר רואיינו שלוש גננות בריאיון עומק חצי-מובנה. ניתוח הראיונות לפי השיטה התמטית העלה שלוש תמות

¹ המשפט נלקח מהשיר "מקום לדאגה" של יהונתן גפן - ושונה על ידינו.

מרכזיות: הראשונה עוסקת במתח הבלתי נפרד המתקיים בתוך שגרת חייהם של הילדים; השנייה מתייחסת להשלכות החיוביות של ההתערבות באמצעות בעלי חיים על ילדי הגן; השלישית עוסקת ביצירת משמעות חדשה לאירועים כתוצאה משינוי בסכמות הקוגניטיביות, אשר תורמת לצמיחה פוסט-טראומטית.

מילות מפתח: איום ביטחוני מתמשך, צמיחה פוסט-טראומטית, חוסן, משחק ומציאות.

מבוא

תושבי יישובי עוטף עזה חשופים לאירועים שבהם ביטחונם מאוים. במהלך אירועים שיש בהם איום פוטנציאלי על הקיום, הפרט עלול להיות מוצף בגירויים ורגשות שקשה לו להכיל ולעבד, כגון אימה, חוסר אונים וחוסר שליטה (להד ודורון, 2015). לשגרת הטרור המתמשך יש השלכות על בריאותם הנפשית של תושבי עוטף עזה ועל חוסנם ותפקודם (סולומון ואחרים, 2017; פדן ואלרן, 2018).

אירועים כאלה הם בעלי פוטנציאל להתפתחות הפרעת דחק פוסט-טראומטית (PTSD), הן בקרב מבוגרים והן בקרב ילדים צעירים מאוד (Slone & Mann, 2016). ארבעת אשכולות האבחון של PTSD כוללים הימנעות, עוררות יתר, חודרנות וקוגניציות שליליות על העצמי ועל העולם (American Psychiatric Association, 2013). באופן מפורט יותר, התסמינים כוללים החיאה מחדש של האירוע (פלבסקים), עוררות מוגברת, דריכות, הימנעות וכעס. נוסף על אלה, ישנם ביטויים משמעותיים של ניתוק חברתי, קושי ביצירת אינטימיות, פגיעה ביכולת לפתור קונפליקטים, חרדה כללית ודיכאון. תסמינים אלה מלווים לעיתים קרובות במגוון קשיי תפקוד והתנהגות, קשיים פיזיים, פסיכולוגיים, קוגניטיביים ותלונות רפואיות (Corrigan & Cole, 2007; Neria et al., 2008).

חוויות טראומטיות כגון טרור מתמשך מצריכות התמודדות חוזרת ונשנית עם המצב, בכל פעם מחדש, מה שעלול לפגוע ברצף ההתפתחות התקין של ילדים ומתבגרים (דורון, 2016). עם זאת, התגובות הנפשיות מושפעות ממשתנים שונים כגון גיל, מין ומגדר, מידת החשיפה לטרור, מנגנוני התמודדות, משאבים אישיים וגורמי סיכון ותמיכה (סולומון ואחרים, 2017).

המאמר הנוכחי מתמקד בילדי הגיל הרך ובית הספר ומציג את תוכנית ההתערבות "מזבל לזהב". התוכנית, אשר מיושמת במסגרת הייחודית של החווה החינוכית-טיפולית בקיבוץ יד מרדכי, עוסקת במעבר מטראומה לצמיחה. היא מלווה במחקר של אחת הסטודנטיות ששהו בחווה במסגרת הכשרתן המקצועית. במהלך המחקר רואיינו שלוש גננות באמצעות ריאיון עומק חצי-מובנה. הראיונות תומללו ונותחו לפי השיטה התמטית.

סקירת ספרות

השלכות המצב הביטחוני על ילדי הגיל הרך ובית הספר היסודי - מחקרים מישראל לשגרת החיים בעוטף עזה, תחת איום קיומי מתמשך, ישנן השלכות על התפתחותם הפיזית

והנפשית של ילדי הגיל הרך (סולומון ואחרים, 2017). בדומה למבוגרים, ילדים החשופים

לאירועים מתמשכים של מלחמה או טרור עלולים לפתח הפרעה פוסט־טראומטית (Wolmer et

al., 2017). להפרעה מסוג זה עלולות להיות השלכות על ההסתגלות וההתפתחות לאורך החיים,

ובמקרים מסוימים היא עלולה אף לגרום לנסיגה התפתחותית משמעותית (Feldman &

Vengrober, 2011).

החיים תחת איום ביטחוני מתמשך מעלים אתגרים ייחודיים בכל הנוגע לטראומה וחוסן

בגיל הרך (Pat-Horenczyk et al., 2012). ככל שהאירועים מתרחשים בגיל צעיר יותר, יש להם

השלכות קשות יותר על משאבי התמודדות ועל דפוסי התמודדות לאורך החיים (להד, 2007).

אבחנה של PTSD בגיל הרך מורכבת, היות שיש צורך להתבסס על דיווחים עקיפים של הורים,

מורים וגננות (שפרן ואחרים, 2011). נוסף על כך, בשל גילם הצעיר של הילדים, תסמינים פוסט־

טראומטיים יכולים לבוא לידי ביטוי בצורות שונות, כגון: בכי תכוף ושינויים במצב הרוח; נסיגה

חברתית והיצמדות לאובייקט (Feldman & Vengrober, 2011), תלות יתר, אגרסיביות מוגברת

ושינויים בהרגלי האכילה השינה (Slone & Mann, 2016).

במחקר על תינוקות ופעוטות בישראל, שנחשפו להתקפות טילים במהלך מלחמת המפרץ,

נמצא כי מספר הילדים שהתאפיינו בהפרעות הסתגלות לאחר ששהו באזור גאוגרפי שהיה יעד

לשיגור טילים, היה גדול מזה שבקבוצת ביקורת שלא הייתה חשופה להתקפות. עם זאת, הדבר

בא לידי ביטוי בעיקר בגילים 0-3, בהשוואה לגילים מאוחרים יותר (Rosenthal & Levy-Shiff,

1993). יש לציין שהממצאים במחקרים שנערכו בקרב ילדי גן אינם אחידים בהיבטי הפגיעות של

הילדים, כאשר ההסברים לשוני בממצאים מגוונים (Hamiel et al., 2017). עם זאת, אין מחלוקת

בנוגע לחשיבות של ההתערבות המוקדמת במניעה של PTSD ובמטרה לפתח חוסן (Wolmer et

al., 2011b).

הקשר בין תוכניות מניעה לעוצמת התסמינים בקרב ילדים לאחר השיפתם לאירוע דחק

במחקר שכלל מדגם של 1,488 תלמידי כיתות ד-ה בעיר בדרום ישראל, אשר נחשפו להתקפות

רקטות מתמשכות במהלך מבצע עופרת יצוקה, 53.5% מהילדים בבתי ספר שיושמה בהם תוכנית

התערבות שלושה חודשים לפני החשיפה הטראומטית הציגו רמה נמוכה יותר של תסמינים פוסט־

טראומטיים לעומת התלמידים מקבוצת הביקורת (46.5%) (Wolmer et al., 2011b).

במחקר נוסף, מימי מלחמת לבנון השנייה, שנערך בקרב 983 מילדי יישובי הצפון שנחשפו להתקפות רקטות יום-יומיות, נבדקה יעילותו של פרוטוקול שהתמקד בשיפור מיומנויות התמודדות, ניהול מתח ושליטה, ויסות ועיבוד רגשיים (למשל, התמודדות עם עצב וכעס), עיבוד מחשבות שליליות ובניית סדרה של מחשבות חיוביות. במחקר נמצא שיפור משמעותי בתסמינים הפוסט-טראומטיים של הילדים גם שלושה חודשים לאחר הפסקת ההתערבות, בהשוואה לקבוצת הביקורת (Wolmer et al., 2011a).

מכאן, שעל רקע האירועים המתרחשים בעוטף עזה חשוב לפתח תוכניות מניעה והתערבויות טיפוליות עבור ילדים החווים את החיים כמעוררי דחק. בספרות המקצועית הנוגעת למרחב הטיפולי ניתן למצוא התערבויות שונות, הבאות כולן לצמצם את תחושת חוסר הישע והבדידות, כדי שילדים ירגישו בטוחים ויוכלו להתפתח ולשגשג (Van der Kolk, 2014). מרחב שיש בו איום עלול להגביל חוויה משחקית, המאפשרת בדרך כלל מפגש בין דמיון ומציאות (נוטמן-שורף ושאול, 2020). במהלך משחק ניתן לראות אצל ילדים שחוו טראומה ייצוג לא מילולי שלה, אשר מאפשר "חוויה מחדש של הטראומה" בדרך שמתאימה לשלב ההתפתחותי שהם נמצאים בו (פת-הורנצ'יק ואחרים, 2012). המרחב המשחקי מדמה מעבר בין דמויות ותפקידים, ובכך הוא מאפשר גמישות ומציע הזדמנות ליצירת משמעות חדשה (ויניקוט, 1995). לאחרונה חלה צמיחה במחקר האמפירי בנוגע להתערבות בעזרת בעלי חיים בקרב ילדים. התוצאות מראות הפחתה בתסמיני דיכאון, חרדה ו-PTSD (O'haire et al., 2015). עוד נמצא כי כאשר בעלי חיים מוכנסים למרחב הטיפולי, הם עשויים לתרום להיפתחות רגשית משמעותית, בעיקר אצל מטופלים "חסומים" או כאלה שנמצאים במצב התגוננות גבוה. אחד ההסברים להיפתחות הרגשית טמון בין היתר באפשרויות הייחודיות של מגע פיזי הנוצרות במפגש עם בעלי החיים (Viau et al., 2010).

תוכנית ההתערבות "מזבל לזהב" - מטראומה לצמיחה הפעילות בחווה החינוכית-טיפולית בקיבוץ יד מרדכי מיועדת לילדי הגן ובית הספר המתגוררים בעוטף עזה ועוסקת בקיימות, מחזור, עבודת אדמה וטיפול בצמחים ובעלי חיים. מלבד יוזם הקמת החווה ומנהלה, העובד הסוציאלי משה הררי, מפעילים את המקום בני שירות לאומי, חלקם עם צרכים מיוחדים. כמו כן, מגיעים לחווה סטודנטים מבית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר הנמצאים בהכשרה מעשית. הסטודנטים מספקים תמיכה והכוונה לילדי הגן ולבני השירות הלאומי ועבודתם המקצועית מאפשרת התייחסות טיפולית ותיווך בין המציאות לעולמם הפנימי של הילדים ושל בני השירות.

התכנון של המבנה הפיזי ושל זה המטפורי שבהם עובדים בחווה מאפשר עבודה במודל רבגילי, כמעין משפחה המקיימת אינטראקציות בין־אישיות ושותפות באווירה ביתית מוגנת. הפרקטיקה שמשתמשים בה היא עבודה בקבוצה קטנה. הקבוצה, בדומה למשפחה, מספקת לכל ילד הזדמנות לבחון את יכולותיו, לחשוף את פחדיו, לעבד אותם ולהרגיש בעל ערך ובעל תחושת מסוגלות. מרכיבים אלה תורמים לפיתוח חוסן ומהווים משאבים להתמודדות (דורון, 2016). כמו כן, המפגשים במרחב הציבורי ובזה האישי הנפשי מאפשרים לילדים להתמודד עם השיבושים שאירעו במציאות ולפתח משאבים ליציאה מהמשבר, כמו בתהליך משפחתי המתקיים לאחר אירוע משברי (Walsh, 2016). המרחב המשחקי, אשר מתקיים בחווה באמצעות הטיפול בבעלי החיים ובצמחים (Altschuler, 2018), מאפשר משחק סמלי, לעיתים מוגבל מילולית בשל גילם הצעיר של הילדים, אשר מזמן עיבוד של חוויות וצמיחה פוסט־טראומטית.

שיתוף ילדי הגן ובית הספר הוא חלק משמעותי בעבודת החווה, וזאת מתוך הנחת עבודה מקצועית שהאינטראקציות המתקיימות בחווה בעת הטיפול בחיות ובצמחים מקדמות תהליכי התפתחות פנימיים בתוך הנפש. לדברי עופרה אשל (2021), "בטיפול מתקיים מאבק פנימי עמוק מאוד, שאינו מרפה, בין הפחד הנורא של המטופל מהתמוטטות לבין הצורך והכמיהה הגדולים שלו להיות שם, להגיע, להסתכן אפילו בשובה של ההתמוטטות המוקדמת ובהחייאת האימה - שבעבר לא היה אפשר לעמוד בה - עכשיו, בטיפול עם המטפל והחזקתו האחרת, שתאפשר להם להתנסות ולעבור יחד בתוך הממשות של חוויית ההתמוטטות ולמצוא לה תיקון" (עמ' 241).

תוכנית ההתערבות "מזבל לזהב" עוסקת בהפרדת שאריות מזון מאשפה הנזרקת לפחים, ומחזורן באמצעות יצירת קומפוסט ושימוש בו להשבת האדמה בגינת החווה ובמרחבים בקהילה. העבודה בחווה משלבת עבודה טיפולית מעשית עם עבודה טיפולית נפשית ומאפשרת יצירת משמעות, תקווה לשינוי, צמיחה והחלמה. העיסוק במחזור ובהפיכת חומרי פסולת לאמצעים היוצרים (או מאפשרים באופן סמלי) חיים חדשים, מסייע לילדים להרחיב את מגוון אפשרויות התפקוד במצב של איום מוחשי ומתמשך.

בתחילת התהליך ניתן הסבר פסיכורחיוני על המגמה הקיימת בעולם, המאפשרת להפחית את "אפקט החממה" באמצעות קשירה של דו תחמוצת הפחמן ואחסונו בקרקע. הילדים משתמשים בשאריות מזון והופכים אותן לקומפוסט, אשר משפר את המיקרוביולוגיה של האדמה. הם מבינים כי ביכולתם להיות חלק מתהליך גדול יותר, בעל השפעה רחבה על הקהילה והעולם, וכי בהתנהגותם הם יכולים לתרום לתהליך. הבנה זו מאפשרת להם לחוש שייכות ומשמעות ומפתחת בהם (או משיבה להם) תחושות של שליטה ומסוגלות.

באמצעות החשיפה לקיומם של חיים באדמה (מיקרוביולוגיה) ושימוש באפשרויות החדשות שנוצרו לצורך הנבטת זרעים והצמחת ירקות, הילדים לומדים לגייס משאבים אישיים ולהשיב לעצמם משאבים שאבדו במהלך האירוע הטראומטי (Hobfoll, 1989). העבודה המשותפת לילדים, לגננות, לבני השירות הלאומי ולסטודנטיות לעבודה סוציאלית מדמה משפחה וקהילה, שבהן יש לכל אחד תפקיד וכל אחד תורם ליצירה המשותפת. העבודה הרבגלית מעודדת לכידות חברתית ותורמת לשיפור החוסן הקהילתי וליכולת להתמודד עם אתגרי האזור. הכללת בעלי חיים במערך הטיפולי נפשי מאפשרת לנצל את הדינמיקה הנוצרת בקשר אדם-חיה למטרות טיפוליות: לעיבוד סוגיות סביב קשרים בהווה ובעבר, לזיהוי דפוסי התייחסות בסיסיים ומודלים פנימיים, לעבודה עליהם ולהצעת חלופות הסתגלותיות (Bachi & Parish-Plass, 2017). המוטו בחווה הוא: "אני חושב שאוכל, מאמין שיעזרו לי, אשמח כשאצליח". מוטו זה נשען על שלושה יסודות: קוגניטיבי = חושב שאוכל; חברתי = מאמין שיעזרו לי; ורגשי = אשמח כשאצליח.

הילדים והנוער בחווה מבצעים עבודת כפיים. הם מערבבים שאריות מזון עם פסולת של בעלי החיים בחווה ומכניסים לתערובת תולעים אדומות. הקומפוסט שנוצר בעזרת ההעשרה של החיים האורגניים באדמה משמש להצמחה של חיים חדשים (צמחי גינה). הילדים, המגדלים ירקות למאכל, אוכלים ("ומעכלים") את מה שהצמיחו וטיפחו ונהנים מפרי עמלם. התוצאה - "זהב טהור": הילדים לא רק לומדים על התהליך ועדים לו (חלק גדול מהפעילות מתבצע במכלים שקופים), אלא שותפים פעילים בו מתחילתו ועד סופו.

הפעילות והתהליך הכרוכים במיזם "מזבל לזהב" מאפשרים לחזות בצמיחה ובהתפתחות של הצמחים כמקבילים סמליים לצמיחה ולהתפתחות פיזית, רגשית וקוגניטיבית של הילדים. בצד החוויה הממשית של הבאת תועלת ותחושת ערך, חוויות אלו תורמות ליצירת משמעות, שהיא מרכיב חשוב בצמיחה פוסט-טראומטית (להמן וגונט, 2000). השיח המתקיים במציאות, בתיווך בני השירות, הסטודנטים לעבודה סוציאלית והגננות, תורם לשינויים בתפיסה הקוגניטיבית ובחוויה הרגשית של הילדים ובכך מסייע לבניית חוסן אישי וקהילתי, לכידות, תחושת שייכות ומשמעות, שמאפשרים אף הם צמיחה פוסט-טראומטית - שכן הילדים והנוער מבטאים במהלך העבודה מצוקות שונות: הימנעות, חרדות, כעסים, התכנסות וכדומה. המונח "צמיחה פוסט-טראומטית" מתמקד בפתחות האפשרות לשינויים חיוביים לצד הכאב והסבל המלווים התמודדות עם אירוע טראומטי (Tedeschi & Calhoun, 1995). צמיחה לאחר טראומה אינה קשורה בהכרח להפחתה בתסמינים הפסיכולוגיים, אלא לשינוי בסכמות

הקוגניטיביות - המוביל לחוויה של חיים משמעותיים ומלאים יותר. לפיכך, תחושות חיוביות חדשות יכולות להתפתח גם תוך המשכה של מצוקה פסיכולוגית. הדגש בצמיחה פוסט-טראומטית הוא על הבניה קוגניטיבית מחודשת של הנחות יסוד על העצמי והעולם שהתנפצו עם הטראומה. צמיחה אינה חזרה למצב הפסיכולוגי שקדם לטראומה, כי אם בנייה של סכמות קוגניטיביות המשקפות תובנות מההתמודדות עם אירוע הטראומה (Tedeschi & Calhoun, 2004). לצד ההשלכות השליליות, חשיפה לדחק מתמשך נמצאה קשורה למדדים של צמיחה וחוסן (Nuttman-Shwartz, 2015), לרבות הרחבה של התנהגויות אמפתיות ועזרה הדדית (לביא ודקל, 2022).

דיון

הדיון יתמקד בבחינת תרומתה והשלכותיה של העבודה בחווה החינוכית-טיפולית על המצב הנפשי של הילדים, תוך הסתמכות על מחקר שהתבצע במסגרת סמינריון מחקר לימודי בעבודה סוציאלית במכללת ספיר. המחקר נערך על פי המסורת האיכותנית והתבסס על עקרונות הפנומנולוגיה. במהלכו רואיינו שלוש גנות באמצעות ריאיון עומק חצי-מובנה. שני ראיונות בוצעו באופן פרונטלי וריאיון נוסף בוצע בצורה מקוונת (מצרי, 2021).²

ניתוח הראיונות לפי השיטה התמטית העלה שלוש תמות מרכזיות. **התמה הראשונה התייחסה למתח הרב המלווה את החיים בעוטף, המתקבל כחלק בלתי נפרד משגרת חייהם של הילדים:**

אני שומעת את הילדים מדברים ואומרים: "עכשיו יש אזעקה, יש צבע אדום!" הם לקחו ממש כל מיני משפכים כאלה מצינורות, והם נושפים בהם את הקולות של האזעקה, ואחת הבנות, תוך כדי משחק סוציודרמטי, אומרת: "אני הולכת לעבודה, ואם אתם שומעים אזעקה, אתם נכנסים לממ"ד". הם פרשו שם מיטות עם שמיכות כאלה קטנות של הילדים, פרשו אותם ופשוט נשכבו. אחד הילדים השמיע קולות של אזעקה, והשאר נשכבו שם, זה היה מדהים. (יוכי)

עם זאת, חוויית המתח מותרה עקבות בהתנהגות הילדים ולעיתים אף רגרסיה בהתנהגות:

השבוע, [כ]שחזרנו מסבב הלחימה... אחד הילדים עשה פיפי במכנסיים, שהוא לא עשה את זה אף פעם! אז אנחנו רואים רגרסיה, אין ספק. אין ספק בכלל... כל פעם שיש איזושהי תזכורת מכל מיני דברים של טילים, אז עוד פעם המלחמה הזו, אז כן,

² מכאן ועד סוף הדיון, קטעי ההסבר שלפני הציטוטים מבוססים על מצרי, 2021, למעט אלו שמצוין בהם אחרת.

הם רוצים שאנחנו ניכנס איתם לעשות פיפי, ניכנס איתם למלא מים בבקבוקים...
אין ספק שיש רגרסיות. (יוכי)

התמה השנייה שעלתה התייחסה להשלכות החיוביות של ההתערבות באמצעות בעלי חיים על ילדי הגן. הטיפול בצמחים ובבעלי החיים קידם תקשורת בינאישית סביבו, וההתנסויות בחווה אפשרו לילדים לצבור הצלחות:

היה לי איזה ילד מאתגר ברמות... כמה שלא ניסיתי "להעלות" לו ו"להרים" לו...
וכאילו זה היה באיזשהו שלב גם נורא מייאש. ושם בחווה, לא היה את זה בכלל.
הוא היה מצליח, גם אני הצלחתי לראות שהוא... גם דברים חיוביים כזה. הרגשתי
שיש לי שם כלים אחרים להשתמש בהם. (עירית)

נוסף על אלה, ההתנסויות עם החיות הביאו לידי ביטוי תכונות חיוביות שהיו חבויות בילדים, כמו כישורים חברתיים, רגישות, אמפתיה, חמלה ודאגה לאחר, או כפי שציינה אחת הגננות - "ליצור חלש מהם, שזקוק לעזרתם":

אני זוכרת שהייתה לי ילדה, כאילו הכול אצלה היה חזק, כאילו היה לה איזה עניין של ויסות חושי כזה, וכאילו פתאום היא, בלי שהיה צריך להגיד לה, התאימה את עצמה לבעל חיים, ויצא ממנה גם פתאום משהו עדין. (עירית)

המקום הזה של לדאוג לאחר... אין לזה תחליף, אין משהו יותר משמעותי מזה, לדעתי. אני חושבת שהטיפול והנתינה והדאגה זה הכול. אז זו באמת חוויה עוצמתית שאני בטוחה שנשארת איתם, והם הולכים איתה הלאה. (יעל)

צמחים וחיות אינם "כלי טיפולי פסיבי", ולכן הם מזמנים מצבים שונים המעוררים תכנים רגשיים ומקדמים אינטראקציות. התכנים והאינטראקציות הללו הם הכלי שבאמצעותו עובדים, מתוך הבנה שההתרחשויות הללו מתחברות להתרחשויות פנימיות בתוך הנפש (אפרת, 2005):

בשבוע שעבר היינו במשק חי, ובמקרה ראינו קיפוד מת. היה להם נורא עצוב, זה היה ממש מקרה מצער מאוד, ואז ישבנו במפגש לשיח, והילדים פשוט שאלו שאלות וכל כך היו אמפתיים לדבר הזה. אני חושבת שזה ערך מוסף מדהים. (יעל)

המטפל הוא דמות מרכזית, אשר יודעת להפעיל את האמצעים העומדים לרשותה באותו מרחב לצורך שיפור מיומנויות, עיבוד רגשות והעצמת תחושת הביטחון:

החוויה שם הייתה מדהימה, אני רואה שכל הילדים, כולל כולם, מתחברים שם לעבודות בחווה, מתחברים לחיות, מאוד אוהבים לטפל. אין ילד שנרתע, אין כזה דבר. בוץ, עניינים, הכול מהכול. הם מכינים ערוגות, והם שותלים שתילים, והם

עודרים. כל עבודת הכפיים הזאת, הם עושים את זה נפלא. הם יוצאים משם מאוד מועצמים, זה משמעותי מאוד עבורם. (יעל)

המפגש עם בעלי החיים הוא הזדמנות לשיח השלכתי על נושאים כמו חיים ומוות למשל, שקשה לגעת בהם בשיחה ישירה - ובמיוחד עם ילדים צעירים :

זחל אחד לא שרד, וזה פתח שיח על חיים, על מוות, שיח על רגשות. דיברנו על זה שיש מצבים נעימים ויש מצבים שהם פחות נעימים, של פחד, של עצב, של כעס... ואני בעד שהם ישתפו בתחושות, ישתפו ברגשות, ואנחנו נגיש להם כל מיני דרכים, איך לעזור להם בכל מיני מצבים ושיוכלו לבטא את עצמם. דרך מופלאה לשם כך הם בעלי החיים, המפגש איתם והעיבוד בחווה. (יוכי)

שיטת העבודה בחווה מציעה לילדים הזדמנות לקבל אחריות אישית, בצד פיתוח מחויבות, יכולת קבלת החלטות ויכולת לפתור בעיות. אלה מקדמים את תפיסת הערך העצמי ואת תחושת המסוגלות ותורמים לחוסן הכללי :

יש להם אחריות, הם כמו תורנים שיודעים שהם תורמים את החלק שלהם וגם נתרמים כמובן. זה אחריות שהם מקבלים. אחריות שלך היום - אתה הולך לטפל. הם באמת נותנים שם עבודה, הילדים. והם גם דורשים את האחריות האישית הזאת. הם מרגישים צורך בזה. הם אומרים, הם באמת סומכים עלינו, נותנים לנו, מאפשרים לנו את מה שאני יכול, ואני מסוגל. (יוכי)

התמה השלישית עוסקת ביצירת משמעות, התורמת לצמיחה פוסט-טראומטית. מדובר ביצירת משמעות חדשה לאירועים, הנובעת משינוי בסכמות הקוגניטיביות ומובילה לחוויה של חיים משמעותיים ומלאים יותר (Tedeschi & Calhoun, 2004) :

הרבה פעמים אני גם מבקשת מהם לצייר את מה שהם חוו או ראו או עשו, אז אפשר באמת לראות תוצרים מדהימים, כי הילדים באמת חווים את זה דרך הציור, והם חושבים על מה שהם עשו, והם מעכלים את זה דרך הציור ואז מוציאים את זה לציור. (יעל)

שני מרכיבים משמעותיים הנוגעים להשבת משאבים כאשר אלה אובדים בהתמודדות עם טראומה, הם תחושת הרציפות ותחושת השייכות (Hobfoll, 1989). על פי מודל העבודה בחווה, הילדים אוספים אוכל לבעלי החיים במהלך השבוע ושומרים אותו ליום הפעילות. העיסוק בכך מאפשר לשמור על רציפות, שחשובה במיוחד לילדים שחלק מחוויותיהם נקטעו בבת אחת, ללא יכולת עיבוד :

לא היה יום שהיינו באים לפינת חי, ובזה זה מסתכם, זה כאילו היה במהלך כל השבוע. היינו נזכרים בזה, היינו כאילו מדברים על זה, מוציאים ממה שלמדנו בפינת חי לעוד דברים. (עירית)

הלכידות החברתית והערבות ההדדית מחזקות את השייכות של חברי הקבוצה לקהילה ואת הקשר שלהם למקום:

אנחנו מדברים עכשיו על גינה קהילתית, שנעשה גינה רק שלנו, של גן חורב, אז זה גם איזשהו פרויקט שאנחנו מדברים עליו. לכל גן יש שם או יהיה שם את הנישה שלו, גינה משלנו שאנחנו נשתול, נטפל, נטפח. הילדים יבואו, ישקו, ככה יטפלו בזה. (יעל)

נסיים את הדיון בדבריו של בן שירות לאומי, אשר הגיע לחווה עם קשיים מוטוריים ניכרים וצורך בתיווך חברתי. הדוגמה ממחישה את המרחב בחווה, אשר מאפשר לכל הפרטים בתוכו ליצור את המקום האישי, שבו הם מרגישים בטוחים לעבוד וגם לפתח ולחזק מיומנויות חברתיות:

בהתחלה חששתי וגם דחיתי את המפגש עם ילדי הגן. לא אהבתי שהם מסתכלים עליי ולא ידעתי מה להגיד. אחר כך התחלתי להסתכל עליהם והקשבתי לחוויות שלהם. הבנתי שהם פונים אליי כי אני יכול להסביר על הדברים שאני עושה, והם מסוקרנים. הם רואים שאני בוגר וכמו אח גדול. עכשיו אני מבין שאני יכול להרגיש נוח. (ניתאי)

סיכום והמלצות

המציאות המורכבת עבור ילדי הגן בעוטף עזה מקבלת ביטוי מציאותי וסמלי בפעילות המתקיימת במרחב החינוכי-טיפולי שפותח בחווה. הפעילות מתייחסת לשני מישורים עיקריים - הרגשי והחברתי (מצרי, 2021). במישור הרגשי - היכולת להביע כעס ועצב בצד אמפתיה, דאגה וחמלה; במישור החברתי - זימון אינטראקציות בין-אישיות המאפשרות לרכוש מיומנויות חברתיות ולהשיב משאבים שככל הנראה אבדו במהלך האירוע הטראומטי. כל אלה תורמים לביסוס של תחושת ביטחון, תחושת מסוגלות, שייכות, רציפות, משמעות וצמיחה פוסט-טראומטית. הערך המוסף שבמעורבותם של הסטודנטים לעבודה סוציאלית ובני השירות הלאומי הוא בתיווך שבין המציאות לבין העולם הפנימי, אשר בא לידי ביטוי תוך כדי הטיפול בבעלי החיים ובצמחים ומאפשר עיבוד רגשי. ההתערבות במרחב הציבורי ובמרחב האישי הנפשי, במודל רב-גילי של משפחה ובאמצעות טיפול בחיות ושותפות לתהליך היצירתי של "מזבל לזהבי", מנצלת את איכויותיו של המרחב הייחודי שנוצר בחווה למטרות של החלמה וצמיחה פוסט-טראומטית, על ידי הצעת חלופות הסתגלותיות (Bachi & Parish-Plass, 2017).

להלן כמה המלצות :

פרקטיקה

שילוב סטודנטים לעבודה סוציאלית במקומות ההכשרה מאתגר את המדריכים ואת הצוותים המקצועיים להמשיג את העבודה ולתמוך בה באמצעות תאוריות וראיות. יש לשאוף להמשיך ולהרחיב את השילוב של סטודנטים במקומות שמתבצעת בהן עבודה מעשית.

מדיניות

יש להרחיב את המענים הטיפוליים באזורים החווים איוס מתמשך, לרבות עיסוק במניעה ועבודה באמצעים לא ישירים כגון טיפול בבעלי חיים (שקד, 2005). **כוחן של התערבויות טיפוליות להיטיב את רווחתם של הילדים עלה בשלוש התמות בניתוח התוכן האיכותני (מצרי, 2021).**

מחקר

חשוב שעבודה מקצועית תלווה במחקר, במטרה לתמוך בראיות מבוססות ומתוקפות. על אף הממצאים הבולטים המוצגים במאמר, יש לציין גם את המגבלות, וביניהן קוטר המדגם והסתמכות על אזור גאוגרפי שתושביו חיים בסגנון חיים קיבוצי. נבקש להמליץ על מחקר עתידי, שירחיב את מאפייני האוכלוסייה ויעמיק את שיטות איסוף הנתונים וניתוחם.

רשימת המקורות

- אפרת, מ' (2005). פנים וחוף בטיפול בעזרת בעלי חיים: המפגש בין המציאות הפנימית למציאות החיצונית בפינת החי. *חיות וחברה*, 27.
- אשל, ע' (2021). על גשר צר מנפש-לנפש. להיות-שם. להיות-עם. להיות-באחד. *שיחות, לה* (3), 251-238.
- דורון, מ' (2016). *טראומה והטיפול בה. אבחון הפרעות הקשורות בטראומה והגדרתן*. הוצאת בית עלים.
- ויניקוט, ד' (1995). *משחק ומציאות*. הוצאת עם עובד.
- לביא, ת', ודקל, ר' (2022). הורות והדרכת הורים במציאות טראומטית מתמשכת. בתוך א' נוטמן שורץ (עורכת), *עבודה סוציאלית תחת אש - תיאוריה, מחקר והתערבות* (עמ' 299-326).
- הוצאת פרדס.
- להד, מ' (2007) *מציאות פנטסטית - הדרכה יצירתית בתרפיה*. הוצאת נורד.
- להד, מ' ורובינשטיין, ד' (2017). מרחב האפשרויות הבלתי מוגבלות: דמיון, משחקיות ויצירתיות כמקור החלמה מטראומה. *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, כה*, עמ' 169-195.

- להמן, א', וגונט, ר' (2000). פסיכולוגיה חברתית, יחידה 8: הקבוצה. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
- מצרי, נ' (2021). דיווחן של גננות לילדי הגיל הרך, על החוויה/התנסות בטיפול באמצעות בעלי חיים שעוברים ילדי הגן במסגרת פינת החי בקיבוץ יד מרדכי אשר ממוקם בעוטף עזה. סמינריון במסגרת הלימודים לתואר ראשון, המכללה האקדמית ספיר.
- נוטמן-שורץ, א', ושאול, ק' (2020). בלוני נפץ ועפיפוני תבערה במרחב הטיפולי. *חברה ורווחה*, מ(3-2), עמ' 295-318.
- סולומון, ז', יצחקי, ל', ולוין, י' (2017). חיים בצל טילים - הערכת צרכים ויעילות התערבות. דו"ח מחקר המוגש למוסד לביטוח לאומי. אוניברסיטת תל-אביב.
- פדון, כ', ואלרון, מ' (2018). יישובים ב"עוטף עזה" - מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל (2016-2006). המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- פתיחורנצ'יק, ר', פלד, א', אחיטוב, מ', ברום, ד', רוזנבלט, א', פיירמן, צ', קפלנסקי, נ', יוסף, ד', להד, מ', ושמטוב, ק' (2012). הייתכן "עתיד ורוד" לילדי "צבע אדום"? בניית חוסן להורים ולילדים בגיל הרך החשופים לאיום מתמשך של טרור בשדרות. *חברה ורווחה*, לב(2), עמ' 237-259.
- שפרן, נ', ניובורן, מ' וגלבווע-שכטמן, א' (2011). הפרעת דחק פוסט-טראומטית. בתוך נ' מור, י' מאירס, צ' מרום וא' גלבווע-שכטמן (עורכים), *טיפול קוגניטיבי-התנהגותי בילדים: עקרונות טיפוליים* (עמ' 145-166). הוצאת דיונון.
- Altschuler, E. L. (2018). Animal-assisted therapy for post-traumatic stress disorder: Lessons from "case reports" in media stories. *Military Medicine*, 183(1-2), 11-13.
- American Psychiatric Association (APA) (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (DSM-5). American Psychiatric Association.
- Bachi, K., & Parish-Plass, N. (2017). Animal-assisted psychotherapy: A unique relational therapy for children and adolescents. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 22(1), 3-8.
- Corrigan, J. D., & Cole, T. B. (2008). Substance use disorders and clinical management of traumatic brain injury and posttraumatic stress disorder. *Jama*, 300(6), 720-721.
- Feldman, R., & Vengrober, A. (2011). Posttraumatic stress disorder in infants and young children exposed to war-related trauma. *Journal of the American*

- Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 50(7), 645-658.
<https://doi.org/10.1016/j.jaac.2011.03.001>
- Hamiel, D., Wolmer, L., Pardo-Aviv, L., & Laor, N. (2017). Addressing the needs of preschool children in the context of disasters and terrorism: Clinical pictures and moderating factors. *Current psychiatry reports*, 19(7), 1-8.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- Neria, Y., Gross, R., Litz, B., Maguen, S., Insel, B., Seirmarco, G., Rosenfeld, H., Suh, E. J., Kishon, R., Cook, J., & Marshall, R. D. (2007). Prevalence and psychological correlates of complicated grief among bereaved adults 2.5-3.5 years after September 11th attacks. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 20(3), 251-262.
- Nuttman-Shwartz, O. (2015). Shared resilience in a traumatic reality: A new concept for trauma workers exposed personally and professionally to collective disaster. *Trauma, Violence, & Abuse*, 16(4), 466-475.
<https://doi.org/10.1177/1524838014557287>
- O'haire, M. E., Guérin, N. A., & Kirkham, A. C. (2015). Animal-assisted intervention for trauma: A systematic literature review. *Frontiers in Psychology*, 1121, 1-13.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01121>
- Pat-Horenczyk, R., Achituv, M., Rubenstein, A. K., Khodabakhsh, A., Brom, D., & Chemtob, C. (2012). Growing up under fire: Building resilience in young children and parents exposed to ongoing missile attacks. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 5, 303-314.
- Rosenthal, M. K., & Levy-Shiff, R. (1993). Threat of missile attacks in the Gulf War: Mothers' perceptions of young children's reactions. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63(2), 241-254. <https://doi.org/10.1037/h0079414>

- Slone, M., & Mann, S. (2016). Effects of war, terrorism, and armed conflict on young children: A systematic review. *Child Psychiatry & Human Development, 47*(6), 950-965.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma & transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Sage.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*, 1-18.
https://doi.org/10.1207/S15327965pli1501_01
- Van der Kolk, B. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking Press.
- Viau, R., Arsenault-Lapierre, G., Fecteau, S., Champagne, N., Walker, C. D., & Lupien, S. (2010). Effect of service dogs on salivary cortisol secretion in autistic children. *Psych Neuroendocrinology, 35*, 1187-1193.
<https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2010.02.004>
- Walsh, F. (2016). Applying a family resilience framework in training, practice, and research: Mastering the art of the possible. *Family Process, 55*(4), 616-632.
- Wolmer, L., Hamiel, D., Barchas, J. D., Slone, M., & Laor, N. (2011a). Teacher-delivered resilience-focused intervention in schools with traumatized children following the second Lebanon war. *Journal of Traumatic Stress, 24*(3), 309-316.
<https://doi.org/10.1002/jts.20638>
- Wolmer, L., Hamiel, D., & Laor, N. (2011b). Preventing children's posttraumatic stress after disaster with teacher-based intervention: A controlled study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 50*(4), 340-348.
<https://doi.org/10.1016/j.jaac.2011.01.002>
- Wolmer, L., Hamiel, D., Pardo-Aviv, L., & Laor, N. (2017). Addressing the needs of preschool children in the context of disasters and terrorism: Assessment, prevention, and intervention. *Current Psychiatry Reports, 19*(7), 1-9.